

FÖLDES GYÖRGYI

Magyar „fajiság” és internacionalizmus

A magyar avantgárd látszólagos ellentmondásai

Jelen tanulmányom tárgya az a néhány voltaképpen sorozatnak is tekinthető cikk-kritika-tanulmány (Révai József, Boross F. László és Náray Miklós tollából), amelyek 1817-ben és 1918-ban jelentek meg a *Mában*, és a „fajiság”, illetve a megteremtendő „új fajiság” témáját taglalják.

Már a kifejezésre is felkaphatjuk a fejünket, hiszen egyáltalán a fajiság kérdésének felvetése is szembemenni látszik minden olyan manifesztummal, amelyet Kassák a tízes évek avantgárdjának két legfontosabb folyóiratában megfogalmazott. Már *A Tett Programjának* – amelyet, mint ismeretes, Kassák csak a 10. számban helyez el – 7. pontja is így szól: „Az új irodalom nem lehet faji vagy nemzeti öncél”; különös tekintettel kozmikus és végtelen aspirációjukra, vagyis arra, hogy „[a]z új irodalom témája a kozmosz teljessége!” (10. pont), „[a]z új irodalom hangja a magukra eszmélt erők éneke!” (11. pont), illetve „[a]z új irodalom glorifikált ideája a végtelenbe derült Ember!” (12. pont) (KASSÁK 1916a). *A Tett* nemzetközi számának beköszöntőjében (*Jelzés a világba*) pedig Kassák „vörös kiáltást” intéz a „magyar ugarról” (Ady-reminiscencia) a világ minden sarkába a (nagybetűs) Emberhez: „Néhány pesti legények vagyunk, akik nem hiszünk a csodában, és nem hiszünk a háború kozmikusságában sem, tudjuk az eszünket, s most nyitott szemmel elkiáltjuk a hangunkat Keletre, Nyugatra, Északra, Délre, ahol emberek laknak, akiknek vörös köszöntésüket idehallottuk” (KASSÁK 1916b).

A Tett és a korai *Ma* időszakát a világirodalmi projekt tekintetében vagy a nemzetköziség megvalósításának kérdését vizsgálva több szakaszra bonthatjuk. Az első *A Tetté*, a maga érdekes, látszólagos eklektizmu-

sával, amely a nyitószám nagy felfedezését, Apollinaire-től a *Saint-Merry muzsikusát* (APOLLINAIRE 1915) vagy később Marinettitől a *Csata. Súly + Szagot* (MARINETTI 1916) lazán összepárosítja az 1819-ben született Whitman költeményeivel (WHITMAN 1915, WHITMAN 1916) vagy a Remy de Gourmont-ról született nekrológgal (HARASZTI 1915). Ez az az időszak egyébként, amikor az internacionalitás-eszme motivikusan az utazással kapcsolódik össze, aminek oka persze számos korábbi világirodalmi minta (Cendrars: *A transzszibériai expressz*, Apollinaire: *Égőv*), amelyet előszeretettel fordítanak is az egyes számokba, s követik *A Tettben* is: Raith Tivadar: *Páris, Liège, Trencsén-Teplicz* (RAITH 1916) (Kassák később ugyanezt teszi *A ló meghalban*).

A Tettben eleinte érzékelhető egyfajta francia túlsúly, leginkább őket – vagyis háborús ellenfeleinket – fordítják és publikálják, olyanokat azonban, akik a kozmikuság, a végtelenségbe törő vágyat vagy a (nagybetűvel írt) Emberré válás projektjét viszik színre (ilyen például René Arcostól az *Emberi út*) (ARCOS 1915). Tegyük hozzá, nemzetköziség ide vagy oda, a nemzetkarakterológiai gondolkodás azért nem áll messze *A Tett* csapatától: a Remy de Gourmont-ról szóló nekrológban Haraszi Zoltán határozottan kijelenti: „Amin a szláv elvérzik, ami mellett a német pepecsel, ott a francia esprit-vel segít magán” (HARASZTI 1915). Vagy Vajda Imre a *Fejlődés és pártprogram* című cikkben a német szociáldemokráciát azért siratja el, mert azt legyűrte az abból a német néplélekből származó sorstragédia, amelyet mi a *Faustból* ismerhetünk: Goethe hőse csak megjelenítője a „kutatásnak”, „a végtelen felé való törekvésnek és töprengésnek”, amely nem alkalmas az új világnézeti, az Embert célba vevő program megvalósítására (VAJDA 1915).

A Tett-korszak vége 1916-ban, nem sokkal az internacionális (15.) száma után következett be, amikor annak következményeképp a világháborús cenzúra betiltja a lapot a „hadviselés érdekeit veszélyeztető” tartalom miatt (az 1912/LXIII. törvény értelmében). A hatóság úgy ítélhette meg, hogy a folyóiratot Kassák egy nemzetközi pacifista hálózat részeként kezeli Romain Rolland, Hall Caine és Karl Liebknecht nevére hivatkozva, továbbá aggályosnak találhatta a Monarchiával ellenséges vagy semleges ország művészeinek – oroszok: Kandinszkij, Arcübasev, Kulbin; franciák:

Paul Fort, Duhamel; belga: Verhaeren, délszláv: Meštrović; angol: Shaw; olasz: Altomare –, illetve egy pacifista német aktivistának (Rubiner) a szerepeltetését (BALÁZS 2017). Az induló Mát emiatt a mérhetetlen óvatosság jellemzi nemzetközi szinten – különösen szépirodalmi művek megjelentetése tekintetében –, egy Verhaeren-nekrológon (*szerző nélkül* [GYÖRGY] 1917) kívül egy jó féléven keresztül minden hasonló vonatkozású szöveg megjelentetésétől tartózkodnak, majd utána is legfeljebb recenziókkal jelentkezik (Rilkéről, Baudelaire- és Verhaeren-fordításokról) (BOROSS F. 1917, GYÖRGY 1917). Kassák *Az izmusok történetében* azt írja, taktikai szempontból ez idő tájt amúgy is inkább igyekeztek a hangsúlyt áttenni a képzőművészetre (KASSÁK 1972; 198). Viszont ennek a második etapnak a végére kezd körvonalazódni az a nemzetközi network, amely aztán a későbbi éveket – kisebb kihagyásokkal – meghatározza: e pillanatban ez a hátsó borítólapon könyvajánlóként realizálódik, ott ugyanis előbb csupán kereskedelmi reklámokat, és saját kötetek ajánlóit hozzák le, de a III. évfolyamtól (1918) kezdve könyvlistát adnak, ahonnan a *Die Aktion* és a *Die Sturm* kínálatát ismertetik és terjesztik. (A *Die Aktion* az *Eine anthologie, Jüngste Tschechische Lyrik* című könyvet, illetve Gottfried Benn, Theodor Däubler, Franz Jung, Ferdinand Hardekopf, Carl Einstein, Alexander Herzen kötetét reklámozza, a *Der Sturm* pedig Herwarth Walden, August Stramm, Peter Braun, Adolf Korblauch, Hermann Essig könyveit).¹

A *Ma* indító számaiban tehát – nyilván a cenzúráról való fokozott félelem miatt – teljesen visszaesik a külföldi szövegek publikálása; igen sokáig egyik háborús féltől sem jelentetnek meg írásokat, nyilván a méltányosság jegyében. Feltűnő az is, hogy a magyar irodalomra (és kultúrára való) erősebb fókusz nemcsak az avantgárd körökön kívül eső kortársak (Ady, Babits, Kaffka, Móricz stb.) recenzálásában nyilvánul meg, hanem a magyar örökségük feltérképezésének szándékában is – egy olyan gesztussal, amely az avantgárdra jellemző hagyománytörés jegyében a kapcsolódás érzékeltetése mellett mindig utal a távolságtartásra is. Ezek közül most azonban csak egyetlen szövegcsoporthoz szeretném felhívni a figyelmet, Révai – mondjuk így – 1917-es „új fajiság”-írásaira, illetve más szerzők néhány hónapon belül közölt szövegeire, amelyek ezt az

újonnan előkerülő problematikát igyekeznek folytatni, pontosítani, kiszélesíteni.

A Rákosi-korszak későbbi kulturális minisztere, Révai József 19 évesen, rögtön az érettségi után, kezdő bankhivatalnokként kezd kritikákat írni a *Mába* – ezek azonban minden esetben túlmutatnak önmagukon, programot adnak (például Schöpflin Aladár könyvének bírálata egy ponton a normatív, célelvű, harcos avantgárd kritika kiáltványába fordul át, Révai Ibsen bemutatásának apropóján a csoport számára célul kitűzött avantgárd-szocialista irodalom és az új – a monumentalitás – esztétikájának mibenlétét fogalmazza meg stb.). 1917 júniusától mindössze öt hónapig, novemberig van a lapnál, aztán a Szabadulás csoport tagjaként hagyja el őket – ezen rövid időszakban minden egyes számban hosszú tanulmányt közölnek tőle (RÉVAI 1917a, 1917b, 1917c, 1917d, 1917e).

Fontos látnunk, hogy ezek még nem marxista írások a szó legszorosabb értelmében, bár szerzőjükön érezhető – sőt, be is vallja –, hogy hatással volt rá úgy a német filozófus olvasása, mint általában a marxista-szocialista eszmék: ahogy Bodnár György megfogalmazza, inkább kamaszos világhódító szándék, ambíció és lázadás jellemzi megnyilatkozásait. „Lázad. Lázad a társadalom ellen, az eszmék ellen, a fogalmak ellen”, s a *Ma* aktivista nézőpontját veszi át, amikor az olvasónak felmutatja, „az élet célja az akció és az akció öncél” (BODNÁR 1960; 141).

Ezen öt írása közül háromnak centrális témája a fajiság kérdése, fogalmának tisztázása és az új fajiság koncepciójának kidolgozása: a Schöpflin-, az Ady–Kassák- és a Babits-cikknek. Érdekes, hogy távozása után jó néhány hónapig még foglalkoztatja laptársait is az általa felvetett probléma, Náray Miklós Bartók Béla- (NÁRAY 1918) és Boross F. László (BOROSS 1918) Ady-tanulmányában (mindkettő 1918-as írás) ugyancsak nekifut a kérdésnek – utána a téma lekerül napirendről, minden bizonnyal a forradalmi lelkesedés terelte másfelé, internacionális, pontosabban csak látszólag internacionálisabb irányba, a munkatársak figyelmét.

Bár ezt más kontextusban fölösleges lenne hangsúlyozni, itt nem érdetelen, hogy Révai zsidó családból származik – elképzelhető, hogy a fajiság kérdése azért volt ennyire fontos a számára, mert asszimilációs gesztusnak szánta –, s ebből a szempontból még az is meggondolandó,

hogy az avantgárd mozgalmon belül a későbbi Szabadulás csoportból mindenki az izraelita felekezethez tartozik, bár eltávolodtak a vallástól. (Az ezen kívül álló Rozványi Vilmosnak is van olyan verse, a *Csóktram-bulin rétor*a, amely akár asszimilációs versként is interpretálható – konverziós költeményként is akár, csak szerzője nem a keresztény, hanem az Emberiség-vallásra tűnik áttérni. Szerzője a megtalált új hitet nem a szintén elavult kereszténységben, hanem az Ember-voltban véli megragadni – az avantgárd és ezen belül is minden bizonyonnyal az aktivizmus kollektív emberében: „Élet szíve, Ember!” A szöveg mindazonáltal egy ponton átfordul az erotika – mint az ember születésének alapvető feltételének – dicsőítésébe is (ROZVÁNYI 1915).

Visszatérve Révaira: Schöpflin Aladár könyvével (RÉVAI 1917b) kapcsolatban még egyszerűen csak elveti a „fajiság” kritériumát annak minden formájában – egyelőre újat sem vázol helyette. Előbb felidézi a nemzeti konzervativizmus támadásait a *Nyugat* ellen („A *Nyugat* felé ordítozták, hogy nem vagytok magyarok, meg hol a nemzeti és népies – vagy népies-nemzeti, hol itt a faji karakter, egyáltalán: hol van itt irodalom: aminek az a hivatása, hogy »a magyar nemzeti karaktert európai színvonalon bemutatassa«); nehezményezi azonban, hogy a folyóirat stábjába úgy állt bele a vitába, hogy nem írta felül a szempontokat, inkább megfelelni próbált nekik, bizonyítani magyarságát, „törzsgyökösségét”, „fajiságát”, amitől óhajtott európaiságuk lokálissá szűkült. A fajiság helyett a magyar nyelven írás a magyarság ismérve Révai szerint, de e szinte Esterházyt megelőlegező gondolat hosszabb taglalásába azért nem megy bele, mert Schöpflin-kritikája másfelé kanyarodik: a kritikus könyvének előszavában felvetett vizsgálódási szempontot, az irodalom társadalmi gyökereinek feltárását szerinte túlságosan is Gyulait idéző módon érti Schöpflin (mármint: lokálisan), amikor elemzéseiben a magyar falusi és magyar városi életet, a magyar iskolát, a magyar típusokat stb. – Révai szerint mint „faji gyökereket” – különíti el, s e hozzáállást a „fajiságon való önkéntelen csüngésnek” minősíti. „Sehol valami nagy és egybefogó konkrétummá általánosítás, az összes irodalmak materiális egybeszerveződésének a fölismerése.”

Kassák, új fajiság, objektív líra című tanulmánya (RÉVAI 1917c) a következő számban jelenik meg, mutatva, hogy a fajiság kérdése komolyan

foglalkoztatja ezután. (És a két összehasonlított költő is, Ady és Kassák is, és tegyük hozzá – az előbbi munkásságához itt még ambivalensen viszonyul, de egész életében olyannyira nagy hatással lesz rá, hogy évtizedekkel később könyvet is ír róla.) Itt, a *Mában* megjelent cikkben Ady szerinte „egocentrikus” líráját veti össze az általa első objektív költőnek tartott Kassák munkásságával, illetve szembeállítja előbbi, a látszat ellenére még egyszerűen „faji” költészetét az avantgárd vezetőjének, „új fajiságával”. Ady ugyanis még csak megérezte, de nem képviselte az új fajiságot: ehelyett a régi folytatója, Arany és Gyulai kávinista, konzervatív, passzív verseinek követője, „lírája is tiszta, nyugattal kevert dús kifejezője a magyar henye nekibúsulásának. A fajisága alföldi értelemben az, sőt pusztai, sőt ázsiai, sőt szlávval kevert bővérű fajiság.” Ennél talán érdekesebb az „új fajiság” terminus, amelyet Kassák költészetére alkalmaz: ennek szokásos közege a város és a proletár miliő, ennél is szűkebben Budapest mint az első iparváros (amelynek lakossága ráadásul inkább zsidó és sváb) és a parasztból lett munkás. Ugyanakkor érezhetően magyar költő, mondja Révai, fölösleges ezért Whitmanhez vagy Verhaerenhez mérni, magyarsága különbözik a Magyarország más vidékein megszőkötöttől. Új fajiság – kezdetben még érezhető volt benne az eredeti magyar paraszt jelleg, „agrárszociális íz”, de már tükrözi a proletárok szellemi együtt-tartozását is, ahová lassanként beleolvad. Kassák ezen lírikusok első, nem teljesen kifejlett hazai példánya tehát, de haladási iránya jó – s itt kapcsolódik össze lírájának objektivitása (a kollektív, az egész emberiséget magában foglaló, sőt, kozmikus Ember ideája) a fajiságkérdéssel: „...lassan egész objektív emberséggé termelődött, befogadó, objektív lírává. Az énje eltűnik, saját alakja nem gátolja a nézését: és így egészen szokatlan tág a látóköre” stb. (Igazán sajátossá teszi ezt az érvelést, hogy a nemzeti konzervativizmus által mintának tekintett Arany-lírárt tekinti e költészet elődjének, „komor vízióinak monumentalitását” egyes balladáinak; máshol, Babits-cikkében láthatjuk, hogy például a *Hídavatás* látomásos tömegjelenetére gondol elsősorban.)

(Itt azért annyit talán érdemes megjegyezni, hogy Révai kicsit tendenciózusan vázol Kassáknál ezen időszakban egy olyan fejlődési folyamatot, amely valójában, legalábbis úgy, nem létezik: fiktív világai valójában variá-

bilisak, tehát a tízes évek második felében is számos prózai és lírai szövege városban, munkás környezetben játszódik, de nem ritka a magyar faluba vagy a tanyavilágba helyezett cselekmény/tájkép/életkép sem. Viszont a népi világ, illetve a „magyar” „népiesség” ironikusan feltűnik György Mátyás verseiben is – például a Bartóknak dedikált *Legény gajdolban* –, illetve Komját Aladár *Katonadalok 1916-ban* című ciklusában a *Sorozás* című, népi kiszámolóra vagy ráolvasásra emlékeztető, illetve az *Eltűntek* című, népi bájolót vagy varázsmondókát variáló darabjában úgyszintén.)²

Már ezen Ady–Kassák-cikk nyitó bekezdése is utal arra, hogy Révai fajiség–újfajiség-konceptiójához az egyik inspirációt Babits *Magyar irodalom* című tanulmánya ihlette az *Irodalmi problémákban* (egyszerre fogódzót és támadási felületet nyújtva) (BABITS 1917). A már idézett írás ugyanis így kezdődik: „Elfogadom azt az okos megállapítást, hogy a fajiség a világirodalmi értéknek legfontosabb tényezője” – már itt Babitsot idézi, noha kissé egyszerűsítve annak megállapításait. Itt arra szolgál még az idézet, hogy leválassza az óhajtott fajiságjellemzőt a „lovassági kép-képzettől” meghatározott politikai fogalomról, a nemzeti konzervativizmus magyarságrepresentációjáról, a „volgai lovasról”, annak minden szokásos konnotációjával együtt (explicite Rákosit emlegeti, de ezzel a képpel Beöthyre is utal egyszersmind).

Révai „fajiság”-írásainak sorában kronológiailag a harmadik (RÉVAI 1917e) viszont már maga a kritika Babits *Irodalmi problémák* című kötetéről (amelynek célkeresztjébe tehát leginkább a *Magyar irodalom* kerül). Tegyük hozzá, valójában csak részlegesen bírálja annak alaptételeit; megkérdőjelezhetetlen műveltsége miatt tiszteli Babitsot, de távolságot is tart tőle, aminek egyik oka nyilván a szerző és Kassák között lefolytatott programvita *A Tettben*, illetve hogy (részben ennek nyomán is) „irodalmi embernek”, vagyis az esztétizmus képviselőjének, illetve a tradíció által gúzsba kötött alkotónak tartja. Ennek szellemében a tanulmány első része arról szól, hogy – némileg villogtatva az idősebb pályatárs előtt korához képest egyébként tényleg lenyűgöző saját műveltségét is – az irodalom- és filozófiatörténetből kijelöli az avantgárd számára is elfogadható „klasszikus” örökséget, azt, amelynek a jelen horizontjából nézve van mondanivalója a számunkra.

A tanulmány második, a magyar irodalom világirodalmi helyzetéről értekező egysége érinti Babits azon tételét, miszerint „irodalmunk világirodalmi értéke nüanszaitól, színezésétől, faji karakterétől függ”. (Tegyük hozzá, Babits ennél kicsit bonyolultabbat állított, némileg dialektikusabb megállapítást tett, miszerint: „Egy irodalom értéke nemzeti különszínűségével egyenes, egy irodalmi jelenség világirodalmi értéke azonban avval fordított irányban van” – de ez mindegy is abban a tekintetben, hogy Révai aztán saját eszmefuttatásában elrugaszkodik a Babits-féle koncepciótól.) Megint lehasítja a politikai, nemzeti konzervatív (Beöthy-szerű) értelmezésről (mondván, náluk az csupán üres jelszó, „valami ázsiai megmaradás, valami lovas, íjas, pusztás, kanászos, konvencionális, bután kimondott szó”), de miközben hangsúlyozza, ő a nemzetet fogja fel fajiként, voltaképpen hasonlókat állít. Igaz, nem politikai törekvésként, hanem adottságként kezeli azt, ami a definíció egyes kifejezései alapján genetikainak tűnik, de hangsúlyozza a vegyes származást is (ebből a szempontból kicsit zavaros meghatározást ad) – többnyire pedig inkább mintha nemzetkarakterológiai fogalomként működne ez a fajiság.

„Pedig nemzeti irodalom: egyszerűen faji irodalom. Faj vagyunk, magyarok – és se büszkék nem lehetünk erre a véletlenségre, se törekednünk nem köll e tényre. Faj vagyunk: és mégis: keleti pofacsontokkal, »szalmatüzes« és szkeptikus, széles gesztusú, epikai hullámú, nagyfeneketkerítő, keveset akaró és még kevesebbet markoló karakterű. De ilyenek vagyunk, és ezer Nyugaton át és kétszáznegyven évig törökön és németen át és legújabbban: zsidókon át, sőt zsidókkal is ilyenek vagyunk. A képzeleteink a vérünkötől függnnek, és így az irodalmunk is faji. Külön faji témakörre, »nemzeti« vonatkozásokra vadászni komikus és hasztalan hangsúlyozása annak, hogy kétszer kettő.” És itt mintha megint az „új fajiság” témája vetődne fel, ha nem is abban az értelemben, mint az előző tanulmányban, inkább így: egy új fajiságot, egy mai fajiságot kell konstatálnunk a magyar irodalomban: Révai most nem arról beszél, mint a Kassák-cikkben, hogy a városi költészetet az oda felköltöző parasztság alakítaná, hanem a zsidóságot jelöli meg definitív tényezőként, mert úgy olvad bele a magyarba, hogy szívósabb fajként meg is termékenyíti azt. Felvetődik a kérdés, hogy a Kassák képviselte új fajiság ennél előrébb van-e

egy kronológiai rendben (vagyis hogy a Babits-cikkben megállapítottak a modernnek tekinthető irodalom jelen állapotára utalnak Révai szerint, Kassák viszont eszerint az első képviselője lenne egy majdan megjelenő iránynak), vagy itt már a Szabadulás csoporttal való távozás ihlette ezt az újfajiság-konceptióverziót (a Babits-cikk a *Mában* november 15-én jelent meg, de Révai már előbb leadhatta a szerkesztőségben, ugyanis amikor ez a szám kijött, ők már elhagyták a folyóiratot). Visszatérve a cikkekre: Révai mondanivalója abban áll, hogy a zsidóság „egész otthon érzi magát az Arany és Vörösmarty hatalmas faji ereje által határolt irodalmunkban, amelynek faji volta beoltódik, íme, és átgyúródik, függőbb, megalkuvóbb, gazdagabb, ötletesebb, *európaibb* lesz” – majd utóbb azt is hozzáteszi, tágabb látókörű, vagyis mélyebb (abban az értelemben, hogy képes a befogadásra, a külső jelenségekre való reakciókra, illetve hogy tágabb témakörű). Ezt a cikket Révai szintén az Ady-problémával zárja, hasonló konklúzióval, mint egy hónappal azelőtt: Ady ebben az értelemben befejezője a Vörösmarty, Petőfi, Arany fémjelezte, régebbi értelmezésű faji költészetnek, nem tud túllátni a saját magyarságán, bár van füle az új líra hangjaira.

A tematikát folytató két cikk voltaképpen nem hoz nagyon újat a Révai-konceptióhoz képest, inkább azok folytatásainak, leágazásainak tekinthetők. A Bartók-különszámba szóló tanulmány, Náray Miklós munkája azt a feltevést folytatja (kicsit talán Révai Kassák-cikkének folytatásaképp), hogy a „paraszttság” annak a legmarkánsabb tömegnek a részét képezi, ahonnan az avantgárd művészet kiindulhat vagy amelylyel egyáltalán közösséget tud vállalni – ezért értékeli magasra Bartók paraszti közegben végzett gyűjtéseit, és az abból táplálkozó modern zenéjét –, s azt külön értéként könyveli el, hogy ebbe a körbe Bartók nem csupán a magyarság, hanem más nemzetiségű közösségek (értsd pl. román) népdalait is beleértette. Bár őt is „a magyarrá levés nemzeti akarata dominálta”, ez nála „egészséges törekvésnek” minősül: „Magyarsága nem póz, nem idézet, nem jelvény, zenéjének belső értelme, hogy magyarnak érződik.” „Fajisága” és népiessége nem kiválik művészetéből, hanem úgy része, hogy beleolvad ebbe az egységbe, az integer egészhez tartozik (NÁRAY 1918).

A másik, Boross F. László cikke, az *Ady Endre és az új magyar líra* Ady fenti értékelését ismétli meg (talán nagyobb megértéssel és tisztelettel van az itt feltétlenül elismert költő felé), de az inkább a Schöpflin-cikk tanulságával számol (meg általában is a *Ma* aktivista és szintetikus irodalomprogramjával), amikor saját aktivista költői programjukat e magyarságfelfogáson túllépve fogalmazza meg, egyrészt a szubjektum szintjén, másrészt az emberiség mint a legszélesebben értett szociális közösség megvalósulása érdekében, amely az „akció” által kozmikussá válhat – viszont ő már nem bonyolódik semmilyen nemzetiségi-vallási-szociális csoport jelentőségének taglalásába, amely ezt a folyamatot kiválthatja, mert ezek a kategóriák is jelentőségüket veszítették számára: „[Ady f]ajisága nem közjogi, mellette verő pátoszban rikít, hanem a pózoktól és dogmáktól letisztult, spontán kvalitásközösség érzésébe hangsúlyozódik. A magyarság nála már nem éktelen, agresszív zászló és jelszópoézis, hanem pozitív karakterológia internacionális elhelyezkedési akarattal. De fajisága még túlságosan kidomborodó, hogysem nemzetközivé aktivizálódhasson.” Illetve (többek között): „Ezért (a fizikai életfeltételekkel nem ellenkező módon) le akarunk hámozni magunkról mindent, ami más egyéniség, vagy más egyéncsoport kvalitásának kényszerű vagy szándékos ismétlődése, mert minden ismétlődés a kivált akció kozmikus értékcsökkenését hozza [...]. Az emberekkel való minden közösségünket *tudatosan* akarjuk siettetni a lehetőségek maximuma felé. Szociális közösséget csak egyet ismerünk el: *minden ember közösségét* minden nem-emberrel szemben” (BOROSS F. 1918).

Összegzőképpen tehát kimondhatjuk: ha ezt egyfajta cikksorozatnak tekintjük, az újfajtság-gondolat fejlődéstörténetének egyes etapjainak, a végén mégiscsak ugyanahhoz a projekthez jutunk el, amit Kassák már a *Mesteremberekben* is – ennél kicsit rejtettebb formában – lefektetett („uj színeket keverünk és a tenger alá uj kábeleket huzunk / és megejtjük az érett, pártalan asszonyokat, hogy uj fajtát dajkáljon a föld / s örüljenek az uj költők, akik az uj idők uj arcát éneklék előttünk: / Rómában, Párisban, Moszkvában, Berlinben, Londonban és Budapesten”). Viszont az kétségtelen, hogy a fenti cikkek, tanulmányok, s közülük is főként Révai József szövegei azért ennek a gondolati útnak elég merész állomásait, sőt, kitérő hurkait alkotják.

IRODALOM

- APOLLINAIRE, Guillaume (1915): A Saint-Merry muzsikusa (ford. Raith Tivadar). *A Tett*, 1915. nov. 1., I. 1., 8–10.
- ARCOS, René (1915): Emberi út (ford. Franyó Zoltán). *A Tett*, 1915. dec. 1., I. 3., 46–47.
- BABITS Mihály (1917): Magyar irodalom. In Babits Mihály: *Irodalmi problémák*. Nyugat kiadása, Budapest, 5–95.
- BALÁZS Eszter (2017): Avantgárd és radikális háborúellenesség Magyarországon – A Tett (1915–1916). In BALÁZS Eszter, SASVÁRI Edit, SZEREDI Merse Pál (szerk.): *Művészet akcióban*. Kassák Lajos avantgárd folyóiratai A Tett-től a Dokumentumig. PIM–Kassák Múzeum, Budapest, 33–53.
- BODNÁR György (1960): Vázlatok Révai József pályaképéhez. *Itk*, 2., 141–159.
- BOROSS F. László (1918): Ady Endre és az új magyar líra. *Ma*, 1918. okt. 15., III. 10., 111–113.
- GYÖRGY Mátyás (1917): Baudelaire- és Verlaine-fordításokról. *Ma*, 1917. szept. 15., II. 11., 178.
- [GYÖRGY Mátyás] (1917): Verhaeren Emil. *Ma*, 1917. jan. 15., II. 3., 37.
- HARASZTI Zoltán (1915): Rémy [sic!] de Gourmont. (Meghalt 1915. november 1.) *A Tett*, 1915. nov. 1., I. 1., 13–14.
- KASSÁK Lajos (1916a): Program. *A Tett*, 1916. márc. 20., II. 10., 153–155.
- KASSÁK Lajos (1916b): Jelzés a világba. *A Tett*, 1916. aug. 1., II. 15., 277.
- KASSÁK Lajos (1972): *Az izmusok története*. Magvető, Budapest
- MARINETTI, F. T. (1916): Súly + Szag. *A Tett*, 1916. júl. 1., II. 15., 251–253.
- NÁRAY Miklós (1918): Bartók Béla. *Ma*, 1918. febr. 1., III. 2., 19–20, 24–25.
- RAITH Tivadar (1916): Páris, Liège, Trencsén-Teplicz. *A Tett*, 1916. jan. 5., II. 5., 80–82.
- RÉVAI József (1917a): Ibsen és a monumentális irodalom. *Ma*, 1917. jún. 15., II. 8., 126–129.
- RÉVAI József (1917b): Kritika (Schöpfung Aladár könyvéhez. Kritikai tanulmányok. A Nyugat kiadása, 1917). *Ma*, 1917. júl. 15., II. 9., 134–136.
- RÉVAI József (1917c): Készülő könyv elé. *Ma*, 1917. szept. 15., II. 11., 175–177.
- RÉVAI József (1917d): Kassák, új fajiság és objektív líra. *Ma*, 1917. okt. 15., II. 12., 192–193.
- RÉVAI József (1917e): Babits Mihály. Irodalmi problémák. *Ma*, 1917. nov. 15., III. 1., 6, 8–10, 12.
- ROZVÁNYI Vilmos (1915): Csóktrambulin rétor. *A Tett*, 1915. nov. 15., I. 2., 23–24.
- VAJDA Imre (1915): Fejlődés és pártprogram. *A Tett*, 1915. nov. 15., I. 2., 32–34.
- WHITMAN, Walt (1915): Könnycs (ford. Halasi Andor). *A Tett*, 1915. dec. 20., I. 4., 62.
- WHITMAN, Walt (1916): Whitman Walt verseiből (ford. Szabadkai György). *A Tett*, 1916. márc. 20., II. 10., 163.

JEGYZETEK

¹ „...a *Ma* már első, magyarországi időszakában is gondosan ápolta a külföldi rokon mozgalmakkal való kapcsolatot, és ezért átvette két nagy társfolyóirat kiadványainak magyarországi terjesztését. Ez a két lap a *Die Aktion* és a *Der Sturm* volt. Könyveiket a *Ma* rendszeresen hirdette, propagálta, kiadóhivatalában, kiállításain, előadásain, matinén árusította, ugyanígy a *Der Sturm* levelezőlapjait, Picasso, Braque, Klee, Chagall, Kandinsky, Kokoschka, Léger, Juan Gris stb. műveinek reprodukcióit” (KASSÁK 1972; 205).

² „Csudarendes Péter
Jó lesz limnek-lomnak.

Nyomnélküli Gáspár
Jó lesz keréknyomnak!

Imádságos Mihály!
Rossebnek a szájon" stb.
(Komját Aladár: *Sorozás, a Katonadalok 1916-ban* című ciklusból).